

حفریات در سواحل رودخانه فرات

دورا اروپوس یا پمپئی شرق

ترجمه اسمعیل اسفندیاری

مجله «ابولستراسیون» مصور پاریس شماره ۸۵۴ مورخه ۱۴ مارس ۱۹۳۶
راجم بحفریاتی که از طرف هیئت (فرانسه و امریکا) در شهر «دورا اروپوس» در
نزدیکی (نصیبین) شده شرحی نگاشته و راجم بحفریات جدیدیکه در آنجا کرده اند و
اكتشافات قابل توجه جدید مقاله ذیل را منتشر نموده است :

متخصصین معرفت الارض که نخست بتوسط دارالفنون (بال) (۱) (واقع در آمریکا) و
آکادمی خطوط و ادبیات فرانسه به «دورا» اعزام شده بودند روی يك تپه که مشرف برودخانه فرات
است خانه وسیعی که دارای حجرهای گنبدی شکل بوده بنا کردند و بنای مذکور مثل آن بود که یکی از
معاابد یونانی است که در صحرای وسیعی از انظار مخفی باشد اما در حقیقت متخصصین معرفت ارضی
مذکور که عدده آنها بیش از دوازده نفر نبود در مدت سال در این نقطه شش ماه زندگانی شبیه زندگانی
کشیشان داشتند و با عشق و علاقه مفرطی بحفری مشغول بودند و در حقیقت می توان گفت که اکتشافات
فعلی بهیچوجه کمتر از اکتشافات سال های قبل نبوده بلکه از چندین نظر حفریات جدید بتکمیل
اطلاعات و اکتشافات سابق افزوده و کمک کرده است .

اسناد و مدارک جدید راجع بمحاصره شهر (دورا)

حفریات ۱۹۳۳ بشبوت می رساند که ایرانی ها در تاریخ ۲۵۶ میلادی برای فتح و تخریب
برج و باروی شهر که يك شهر رومی بوده بکندن خندق های زیر زمینی مبادرت می نمودند — در یکی
از این زیرقبها تا ۱۸ جسد سرباز رومی کشف شده بود ولی این بار جسد يك سرباز ایرانی که در
همین جنگ زیر زمینی کشته شده در مقابل جسد سربازان رومی پیدا شد و جسد این مرد قوی
هیکل که طولش يك متر و هشتاد و هفت سانتیمتر می باشد بیست افتاده و درست راست او هنوز در حال حمله
و تهدید بلند است . قیافه سرباز مذکور خیلی خشن و دندانهای فشرده شده او بحدی وحشتناک بود که
عمله جات از مشاهده جسد مزبور منعجب و دهشت زده شدند .

این جنگجو ملابس زره آهنین باندی بشکل پیراهنی بود و نزدیک او شمشیر فولادی
او که دسته از بشم داشت (سنگ بشم در آن موقع از چین بایران می آمده) و نیمتاج زرگی که متجاوز
از چهار کیلو وزن داشت افتاده بود. کلاه خود مزبور از نیمه دارای نقاب آهنینی بود که در موقع

احتیاج صورت مشار الیه را از صدمات مصون می‌داشته و بالاخره منظره وحشتناک این سرباز متهور تقابدار را که سرا یا غرق آهن و فولاد بود در حالیکه شمشیر براق خود را گرد سر میگردانده از وضعیت فوق بخوبی می‌توان دریافت .

حفریات جدید ما را کاملاً از وقایع جنک محاصره قدیم فوق مطلع می‌گرداند. این خندق باریک که دارای چهل متر طول بوده از یکی از دره‌های نزدیک شهر شروع می‌شده و در دامنه برجی که باید خراب شود منتهی می‌گردیده است .

خندق مذکور از تخته و چوب مسقف می‌شده و عمده‌های ما قسمت‌های ساختمان دیواری را که روی چوب‌ها فرار داده شده بود برای دقت و ملاحظه بیشتری راجع به خندق با کمال دقت برمی‌داشتند. حفارها در اینموقع در این خندق‌ها چراغهایی را برای روشنایی بکار میبردند که شبیه به (بیه سوز) قدیمی بوده و از سنگ می‌ساختند و مقداری از این بیه‌سوزها و چندین طلسم که گویا بگردن کارکنان یا سربازان آویزان بوده نیز در آنجا یافته‌اند .

در موقعی که برای خراب کردن دیوارها در این زیرنقب‌ها آتش می‌کرده‌اند کاملاً دقت می‌کردند که جریان هوا بدان کمک نماید و برای این منظور کاه و یک قسم از مواد سوختنی معدنی شبیه بزفت و کواگرد و چوب بکار می‌برده‌اند و مقداری از این مواد نیز در همین محل کشف شده است . این عملیات فنی بخوبی می‌رساند که متصدیان این گونه کارها متخصصین قابلی بوده‌اند .

دورایا شهر خدایان

موضوعی که بیش از همه باعث تعجب و حیرت شخص میشود این است که در شهر دورای سابق الذکر مظاهر مذاهب مختلفه بسیار بوده است. چنانکه علاوه بر کلیسای مسیحی (احداث شده ۲۲۰ میلادی) که در دو سال قبل کشف شد و شرح وضعیت آن بتازگی از طرف پرفسر « روستویف »^۱ و « هب کیتس »^۲ و « بوئر »^۳ بیان شده و نیز باضافه معبد منقش یهودیان تا بحال با آنکه بیش از یک پنجم از شهر بزرگ دورا کشف نشده نه معبد بزرگ بت پرستی دیگر نیز پیدا شده که از آنجمله معابد ذیل است : اول یک معبد بزرگ اختصاص بتام خدایان و رب النوع های مختلف دارد که در آن خدایان یونانی مانند « زس »^۴ و رب النوعهای « بالیمر »^۵ (یا الیمر یکی از شهرهای قدیم شامات است) مانند « بل »^۶ و یا « رهی بل »^۷ و « آگلی بل »^۸ و رب النوعهای سوریه مانند « حداد » و « آتار کاتیس »^۹ و « آدنیس »^{۱۰} وجود داشت و حتی از رب النوعهای « بین النهرین » مانند « ناتانیا »^{۱۱} و از (آفلاد)^{۱۲} رب النوع مهم « آشوری » نیز نمونه در آن بود — باید بخدایان سابق الذکر رب النوع دیگری را که اصلاً ایرانی و مسمی به میترا (مهر) میباشد نیز اضافه نمایم .

هیئت اعزامی در آخرین بار موفق بکشف چهار معبد جدید گردیدند که یکی از آنها معروف

۱ — Rostov y — ۲ — Hopkins — ۳ — Baur — ۴ — Zeus — ۵ — Palmyr

۶ — Bêl — ۷ — Yarhibôl — ۸ — Aglibôl — ۹ — Atargatis — ۱۰ — Adonis

۱۱ — Nanai — ۱۲ — Aphlad

بمعبد خدای (آدنیس) که ساختمان آن مستطیل و کشیده است اختصاص بدستجات مذهبی و اعیاد و تشییع جنازه‌ها دارد ضمناً معبودی را بعنوان (خدا) در روی بستر مرگ نمایش می‌داده . قسمتی از این معبد مخصوص بخدای قوافل اعراب (آرسو) بوده و تصویر رب النوع مذکور تصویر شخصی است که بر شیرینی نشسته و در رکاب او آفتاب و ماه ملازمند و در مقابل این تصویر مجرایی نمایش داده شده که آتش در آن افروخته‌اند و مانند آن بازیک نیمه مجسمه زیبا و قشنگی که متعلق یونان و بال میر و در حقیقت معرف (آناکادیس)^۱ که بمنزله رب النوع مادر است و در طرفین او دو کبوتر تصویر

شده و نیز تصویری بشکل تاج در جدار مقابل نقش شده و شبتوت میرساند که رب النوع مذکور نه فقط آله بلکه ایجاد کننده (بال میر) میباشد و در یکی از قسمتهای منقوش این معبد (ونوس) رب النوع عشق و زیبایی یونان قدیم در حالیکه در مقابل آئینه‌متنول آرایش است آمده و این اولین بار است که معبدی بدینصورت که برای رب النوع (آدنیس) ساخته شده و تقدیم وی گردیده است کشف می‌شود . در قبال این معبد سامی معبدیکه بتمام معنی مانده معابد یونانی است برای خدایان (تزیس)

آرسو رب النوع قوافل اعراب

پناشده . معبد مزبور بواسطه اسلوب ساختمان و نقاشیهایکه در آن بکار رفته یکی از بهترین شاهکار های طرز یونانی مشرقی است که در دو قرن بعد از میلاد ساخته شده است در این معبد کیشیانی دیده می‌شود که باقیافتگی جدی والبسته فاخر مشغول بخواندن ادعیه اند . معبد دیگری که حتی در موقع نگارش این سطور هنوز قسمت اعظم آن نیز در زیر خاک پنهان است کشف شده و از قراریکه معلوم میشود متعلق بخدای (بل شامین)^۲ یعنی خداوند آسمان که همان (تزیس) یا (زویپتر) خداوند خدایان میباشد و دارای قیافه شرقی است .

قبل از کشف این معبد رب النوع مذکور در يك صفحه منقوش بشکل (سر ایسیس)^۱ و (خداوند مصری است) نشان داده و در مقابل او شخصی ایستاده و قوچی را باو تقدیم مینماید (با دقت در این مطالب می‌توان درجات غلوی که در قرون اولیه میلادی در کلیه مذاهب مختلف بشردارا بوده و بخوبی در آن موفقیت حاصل کرده احساس نمود چه حجاری‌های مزبور مربوط بقرون اولیه میلادی است این مختصر نگارش از اکتشافات جدید روحیه مذهبی در افکار عمومی شهر (دورا) را کاملاً نشان میدهد و در حقیقت محیط شهر مزبور مظهر مذاهب مختلف و بسیاری بوده است و ما باعطف توجه باسناد و مدار کی که سابقاً در دست داشته‌ایم می‌توانیم بتحقیق بگوئیم که در قرن ۳ میلادی اینقسمت از مشرق مرکز تبلیغ عقاید و اختلافات مذاهب بوده است ، خرابه های شهر (دورا) و معابد مکشوفه آن صحت این حقایق را بخوبی برای ما واضح مینماید .

مهر پرستی

مهمترین کشفیات اخیر در حفاریات مزبور پیدایش معبد (میترا) مهر می باشد. ظهور این معبد بنظر آکادمی کتیبه‌ها و ادبیات فرانسه باندازه قابل اهمیت بوده که مسیو «فرانز کومن» را که خود عضو همین آکادمی و یکی از دانشمندان میرز مشهور در تاریخ ادیان است فوراً مأمور حضور و ناظر امور حفاری مذکور نمود و اینک ماعین اظهاراتی که مشار الیه راجع بنقاشی و حجاری معبد مذکور نموده ذیلا ذکر خواهیم کرد:

ابتدا باید متوجه علل ظهور و ایجاد این مذهب درقبال مذاهب مختلفه دیگر و علاقه مردم را نسبت بذهب و طریقه مزبور دانست.

مهمترین رقیب و خصم مسیحیت در تمام مدت قرون اولیه و مخصوصا قرن سوم مذهب مهر پرستی بود و مذهب عیسی باوجود صدمات و لطومات فوق العاده اینکه متوجه آن گردید مع ذلك درجات ارتقاء و توسعه را میبیمود و چنانکه مسبو زبان می گوید اگر بمذهب عیسی در آن ایام خالی وارد می آمد قطعا مذهب مهر پرستی در تمام دنیا جای نشین مذهب عیسی میگردد. حال باید توجه کرد که در اول اگر مذهب مهر پرستی جانشین مذهب مسیحیت میشد. اوضاع و احوال ما چگونه بود. در تانی باید دانست که بجهت مذهب مزبور در مواقیکه مردم در جستجوی حقایق جدیدتر بوده اند مهر پرستی دارای کلیه این موقیقت ها گردیده است.

معبد مکنشقه که دارای ۲۵۰ خط و یک سلسله الواح مفصله میباشد و در آن خلاصه احکام مذهبی مندرج است توجه ما را بیشتر بخود جلب نموده است.

باید کابلا متوجه این نکته بود که موقیقت عجیب مذهب مهر پرستی در مقابل مسیحیت با آنکه بنیان و پایه آن در روی اصول بت پرستی قرار داده شده بود بجهت تشابه و مقارنه فوق العاده است که بین این دو مذهب وجود داشته است.

ظهور مهر پرستی در روی زمین بر علیه بدی و نایاکی و جنگ و مخالفت با آن بود و ظهور مهر پرستی از نظر فلسفی مانند ظهور عیسی بوده که هادی بشر و واسطه بین خالق و مخلوق میباشد. کتاب آسمانی مهر که ما آن را از روی خطوط و کتیبه های معبد مزبور می توانیم تنظیم کنیم اذ ذکر مقام بلند خدای بزرگ (هورا مزدا) که خدای ابدی و جاویدان است شروع می شود و بعد از ذکر جنگهایی که بر علیه اهریمنان و ارواح خبیثه بعمل آمده گفتگو از ظهور مهر از دل سنگی میباشد. سپس زندگانی او در روی زمین شروع شده و راجع بچنگ مهر برضد (گاو اولیه) و در تحت اطاعت آوردن و کشتن گاو مزبور است که از خون او رستنیها ایجاد گردیده بحث میشود.

حجاریهای معبد مزبور وقایع و قصصیرا بخوبی در مقابل ما مجسم می سازد چنانکه در یکی از این نقوش تصویر کلاغ (خام یا وفای خدا) و تصویر سگی که خون گاو را می لیسید مشاهده می شود.

در یکی از بزرگترین صفحات حجاری شده این معبد آسمان را نقش کرده اند که دو ستون قائمه عرش را نگاهداری می کنند و معروف بفار مهر (عرش) است و در هلال طاق آسمان

مزبور بروج دوازده گانه تصویر شده و در وسط آن تصویر خدای آسمانی (مهر) و دو طرف آن دو مجسمه از آفتاب و ماه قرار گرفته. در مقابل مهر (زنوبیوس) ۱ کریم و بخشنده در محراب مشغول قربانی است و فرزندان و نوادگان او در جلو او ایستاده اند و تاریخ این ساختمان و حجاریها در حدود ۱۷۰ میلادی است.

یک تصویر برجسته کوچکتری که ضامن مختصر تر و ساده تر نیز هست همین مجلس را نمایش می دهد که فقط در آنجا بتوسط خطوط (بالمیری) قربانی کننده را در محل خود نشان می دهد، یاد آوری می کند.

در انتهای کتیبه های مذکور موضوع جنگ و

هخ مؤسس مهر پرستی باشنل سفید و لباس سرخ

آشنی آفتاب رب النوع جوان و مطیع مهر یا یکی از حدایان مقوش است

آخرین مجلس حجاریهای مزبور عبارت از ضیافت و صاحب و آشنی است که در بالای جسد گاو مغلوب بعمل آمده و در آنجا مهر و آفتاب شاخهای گاو مزبور را که پراز شراب است برای نوشیدن برداشته و کلاغ باوفا گوشت کباب شده را بسپخ گرفته و با آنها تقدیم مینماید. این مجلس و ضیافت مزبور مهمترین اصل آئین مذهب مهر است که در آن سرمشقی برای عملی کردن یکی از قوانین که غذا خوردن و

مغی که در یک دست عصای آبنوس و در دست دیگر طومار قوانین را گرفته است

(تعمیرات) داده شده.

زندگانی اجتماعی مذهبی مهر پرستی

وضعیت و خطوط معبد مزبور توسعه و رونق مذهب مهر را در شهر دورا و نفوذ اعمال آنرا بما ثابت مینماید. دخول و رواج مذهب مهر در شهر مزبور بر حسب ظاهر گویا از طرف دستهای بالمیری بود که (لوسیوس وروس) ۲ رومی پس از فتح شهر دورا به همراه خود در اینجا آورده بود. در زیر خرابیهای این معبد یک خانه خصوصی که گویا قدیمترین بنای این شهر است کشف

شده که از قرار معلوم چنانکه حدس زده میشود توسط یکی از مؤسسين این مذهب خرید شده و آنرا برای عبادت خدای خود تخصص داده بوده است. — تصور میرود که تبدیل و انتقال ساختمان مزبور بامعبد بزودی حاصل شده چه در تاریخ ۱۶۸ میلادی در اولین صفحه حجاری شده کوچک آن ساختمان مزبور اختصاص بمعبد داده شده وقف عبادت خدا گردیده است. دومین قسمت حجاری شده آن دو سه سال بعد حجاری شده است و دو صفحه مزبور یکی درزیر دیگری در آخرین قسمت این معبد جدید نصب گردیده اند. — معبد اولی بنظر میرسد که ۴۰ سال قبل از معبد دومی عبادتگاه شده باشد.

وضعیت و رونق این معبد را در عصر (کاراکالا) یعنی از تاریخ ۲۰۹ میلادی تا ۲۱۱ بجهت آنکه مظاهری بیشتری با رسوم و آداب مهرپرستی رومی بنماید تغییراتی داده اند، و در اینجا معبد محقری که دارای رواقی و گنبدی است نمانده و تصویر این طاق نماینده و مظهر (غار میترا) (مقصود عرش خدا) می باشد که سابقا ذکر شد و معمولا با معبد اولی اشتباه میشود و برای عدم اشتباه ظواهر آن را آبی رنگ کرده و تصویر ستارگان و منطقه البروج را در آن منقوش کرده اند. الواح کوچکی که در اطراف این صفحات حجاری شده جای داده اند حاوی شرح زندگانی (مهر) است.

در همین اوان با کمی بعد از آن گویا سربازان ساخلو تا بومی را که معرف شکار معجزه آسای خداوند نیراندازان است در معبد داخل نموده اند. در تاباوی مذکور روح صنعتی ایرانی بخوبی مشاهده شده و با ملاحظه آن شخص فوراً یکی از ظریف ترین نقاشی های ایران را بخاطر می آورد. در این تابا و دسته از گوزن ها و یک خوک در حال دوشان داده شده که بیهوده برای فرار از تبر (مهر) سعی و کوشش مینمایند و بهمراهی (مهر) یک شیر و یک مار در عوض سنگ شکاری دیده میشود. وضع ساختمان داخلی این معبد که در حقیقت بمحراب مرتفعی خانمه پیدا میکند از هفت پله کان ظریف تشکیل شده که کاملاً در وسط معبد قرار گرفته است و پله کانهای مزبور درجات هفت گانه فضائی را که برای وصول بحق و حقیقت باید دارا گردید یادآوری مینماید.

درجات فضایل مزبور را ما بواسطه مدارك و خطوط برجسته و منقش در دیوارها بخوبی می شناسیم. مسیو (کومن) سابق الذکر تصور میکند که در موبد (مغ) حجاری شده طرفین در معبد مزبور یکی (زرتشت) و دیگری (استاس) ۲ میباشد.

در تابوت ها نیکه مربوط بقرون اولیه میلادی است نظائر (مغ) های مزبور که ملبس یک نیم تنه و شلوار براق دوزی شده و نیم تاج قرمز و پالتو و کفش سفید بوده اند دیده شده است. در دست راست یکی از این (مغ) ها عصای آبنوس (برسم) و در دست چپ مشارالیه طوماری از قوانین و رسوم و آداب مذهب مهر است. مدارك و اسناد فوق برای تاریخ صنعت نیمه اول قرن سوم میلادی دارای کمال اهمیت میباشد. و باید دانست که کارگران این قسمت از نظر صنعتی در ساختن این چهره ها مهارت فوق العاده بکار برده اند.

رؤسای خانواده در اعیاد مذهبی ریاست داشته اند و قربانیها را در روی محراب

ها تیکه شبیه بستونی بوده است تقدیم خداوند می نموده اند و هنوز تصویر این محراب در وسط معبد مقابل تصویر (خدا) نمایان است. استخوانهای مکشوفه که از این معبد به موزه پاریس برده شده ثابت کرده است که قربانیهای مذکور جوجه و مرغ بوده است. نیمکت های موجوده در ضیافت ها و مهمانیهای مذهبی و رسمی (تعمید) بما ثابت می کنند که مدعوین مذکور بعد از صرف غذا روی آن ها استراحت می نموده اند.

در معبد و حتی در روی نیمکت ها بیاله هائی برای شراب بدست آمده که شکل مخصوصی

تصویر شکار مهر (از آثار ایرانی قرن سوم میلادی)

دارند و در قسمت یابین آنها دگمه ایست که در صورت بر نمودن بیاله نمیتوان آنرا بر زمین گذاشت و در این صورت مدعوین مجبورند که بکدفه جام مزبور را بیاشامند تا بتوان آن را معکوسا بر زمین نهاد. صورت اغذیه مقدسه بدیوار نقش شده و صورت مزبور فهرست اغذیه و تشریفات آن است که در مقابل آن قیمت هر یک از غذاها نوشته شده است و در اینجا قیمت های آب و چوب وزغال و روغن و قتیله چراغ و کاغذ و شراب و گوشت و سبزیجات و ادویه مختلف دیده میشود.

از مطالب فوق بخوبی استنباط میشود که حفریات شهر (دورا) مارا تا چه اندازه بدانستن صفای نیت پیشینیان و علاقه مفرط ایشان بانجام امور مذهبی کمک و مساعدت مینماید. و نیز حفریات جدید از منته بدبختی و مظلوم این شهر را که سبب خرابی آن شاپور و والرین بوده اند بخاطر می آورد.